

GİRİT ADASININ TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMÜ VE MÜSLÜMAN CEMAATİN AİDİYET/KİMLİK SORUNLARI (1908-1913)*

Melike KAYAM

Dr. Öğr. Gör., Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye
melikekara@mersin.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-6471-0525

Makale Geliş Tarihi: 15/04/2023

Makale Kabul Tarihi: 17/05/2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Atıf: Kayam, M. (2023). Girit Adasının toplumsal dönüşümü ve Müslüman cemaatin aidiyet/kimlik sorunları (1908-1913). *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(51), 1-19.

Öz

Coğrafi açıdan Akdeniz’de son derece önemli bir noktada bulunan Girit adası pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bu yolla zengin tarihi ve kültürel geçmişe sahip olmuştur. Adanın Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesiyle 17. yüzyılda oluşan Müslüman nüfus, 1923 yılında Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi sonucunda adadan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu çalışmada ada yönetiminin ilhak kararı aldığı 1908 yılından Yunanistan’a bağlandığı 1913 yılına kadar geçen süreçte Müslüman cemaatin kimlik bilincinin şekillenmesi ve demografik açıdan yaşadığı değişim üzerinde durulacaktır. Adanın siyasi tarihi açısından önemli bir yol ayrımını ifade eden 1908-1913 arası dönem, ada Müslümanlarının da kimlikliklerini korumak için daha yoğun mücadele etmek zorunda kaldıkları bir süreç olmuştur. Eş zamanlı olarak Osmanlı Devleti’nde yaşanan siyasal gelişmeler ve meşrutiyetin yeniden ilanı Girit Müslümanları açısından da önemli sonuçlar yaratmıştır. Jön Türklerle gelişen Türk milliyetçiliği Girit Müslümanları arasında hızla gelişmiş kuşkusuz azınlık oldukları bu süreçte kimlikleri, daha da sahiplendikleri ve korumaya çalıştıkları bir biçim almıştır. Çalışmanın odaklandığı 1908-1913 arası dönem Girit Müslümanları açısından büyük ölçüde 1913 sonrası dönemin temelini oluşturmaktadır

Anahtar Kelimeler: Girit, Müslüman Cemaat, Kimlik, Göç.

* Bu makale Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 05.08.2022 tarihinde kabul edilen Azınlıktan Mübadillğe Girit Müslüman Cemaati (1913-1924) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

- Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

SOCIAL CONVERSION OF CRETE AND IDENTITY CONSCIOUSNESS OF THE MUSLIM COMMUNITY (1908-1913)

Abstract

Geographically, the island of Crete, which is located at a very important point in the Mediterranean, has hosted many civilizations and thus has a rich historical and cultural past. The Muslim population which had been formed after the conquest of the island by the Ottoman Empire in the 17th century had to leave the island as a result of the Turkish-Greek Population Exchange in 1923. In this study, it is focused on the shaping of the identity consciousness of the community and the demographic change experienced in the process from 1908, when the island administration took the decision of annexation, to 1913, when it was annexed to Greece. The period between 1908 and 1913, which represents an important crossroads in terms of the political history of the island, was a period in which the Muslims of the island had to struggle more intensely to protect their identity. Simultaneously, the political developments in the Ottoman Empire and the re-declaration of constitutionalism had important consequences for the Muslims of Crete. Turkish nationalism, which improved with the Young Turks, developed rapidly among the Muslims of Crete, and in this process, where they were undoubtedly a minority, their identities took a form that they further embraced and tried to protect. The period between 1908 and 1913, on which the study focuses, largely forms the basis of the post-1913 period for Cretan Muslims.

Keywords: *Crete, Muslim Community Identity, Migration.*

Giriş

Akdeniz'in Ege'ye, İstanbul'a ve Karadeniz'e açıldığı kilit bir noktada bulunan Girit, bu özelliğiyle bağlantılı olarak birbirinden çok farklı kültürlere ev sahipliği yapmış, zengin bir tarihe ve kültürel birikime sahip olmuştur.

Akdeniz'in tarihsel sürekliliği içinde Girit'in coğrafi konumuyla bağlantılı önemi, 19. ve 20. yüzyılda gelişen ve hızlanan ticari faaliyetler içinde daha da anlamlı hale gelmiştir. Ayrıca söz konusu dönemde Avrupalı devletlerin güç ve nüfuz yarışları Doğu Akdeniz'i ve havzanın bir parçası olan Girit'i sömürgelere giden yolların kontrolü açısından son derece önemli hale getirmiştir. Bu noktada modernitenin yaydığı milliyetçilik söylemlerinin adada taraftar bulması ve toplumsal çatışmanın başlamasının yarattığı kaos adanın yukarıda bahsedilen değeri çerçevesinde büyük devletlere son derece kullanışlı bir koz vermiştir.

Adanın Osmanlı devleti tarafından fethedilmesiyle oluşan Müslüman nüfus, uzun bir dönem boyunca hukuki açıdan devletin asli unsuru olarak yaşamını sürdürmüştür. Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde Müslümanlar için yeni ve zorlu sayılabilecek bir dönem başlamıştır. Ada'da yaşanan siyasi-toplumsal gelişmeler, kuşkusuz birdenbire ve sadece ada içi gelişmelerle ortaya çıkmamıştır. Nitekim adada isyanların ilk etapta çoğunlukla ekonomik nedenlere bağlı olduğu ancak milliyetçiliğin etkilerinin yayılması ve aynı zamanda emperyalist devletlerin doğu Akdeniz'deki çıkar mücadelelerinin de adanın siyasal-toplumsal yapısının dönüşümünde oldukça önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Girit'te yüz yıldan fazla devam eden kargaşanın özerklik öncesi dönemde doruğa ulaştığı görülür. Bu dönemde adada çok başlı bir idare söz konusudur. Bir tarafta Osmanlı Devleti, diğer tarafta Avrupa Devletleri'nin adadaki konsolosları aracılığıyla yaptıkları müdahaleler ile Yunanistan'ın adaya aleni ve gizli müdahaleleri, adada kaosu bastırılmadığı gibi artışında da

önemli bir nedendir. Bu tablo içerisinde adaya yönelik idari, ekonomik ya da toplumsal merkezden iletilen her karar bir karmaşaya ve nihayetinde isyanlara neden olmuştur. (Adıyeke, 2006, s. 189)

XIX. yüzyılın sonunda yaşanan gerilimler büyük devletlerin Ada'yı işgal etmelerine yol açmış ve işgal süreci, Girit'in Osmanlı Devleti'nden ayrılması için geri dönülmez noktalardan biri olmuştur. Ada'da asayışı ve Yunan işgalini engellemek için Ada'ya giren devletler aslında Yunanistan'ın Ada'ya hakim olması için gereken son düzenlemelerin yapılmasına vesile olmuşlardır.

Adanın hiçbir şekilde Yunanistan ile birleşmeyeceğine dair Büyük Devletlerin verdikleri teminatlara rağmen, Yunan Kralı'nın oğlunu Girit'e yönetici yapma düşünceleri Osmanlı Devleti tarafından sert bir şekilde protesto edilmiştir. Ancak tüm engelleme ve protesto girişimlerine rağmen, Prens Georgios'un adaya Yüksek Komiser olarak tayin edildiği ve aynı zamanda Girit'e özgü bir bayrağın da belirlendiği görülmektedir. (Adıyeke ve Adıyeke, 2021, s. 326)

İlhak Kararının Alınması

Prens'in göreve başlamasının ardından başlayan yeni dönem, ilk etapta İhtilal Komitesi ve birleşme yanlısı Rumları sakinleştirmiş olsa da birleşmeye yönelik somut bir adım atılmaması üzerine Prens'e muhalefet başlamıştır. Bu muhalefeti yürüten kişiler arasında E. Venizelos önemli bir isim olarak ön plana çıkmaktadır.

Halkın ve asilerin yoğun bir şekilde desteğini sağlayan Venizelos ve çevresindekiler, 1905 yılı Mart ayında başlattıkları Therisso İsyanı'nda Prens'in adada yüksek komiser olduğu süreçte Yunanistan'la birleşmenin yalnızca bir hayal ürünü olduğu yönünde bir propaganda yürüterek, 25 Mart 1905 tarihinde yayınladıkları ve Venizelos tarafından kaleme alınan bildiri de bu hususu açık bir şekilde ifade etmişlerdir. (Eser, 2019, s. 47)

Venizelos'un, basın aracılığıyla isyanı genişletebilmek ve maddi yardım toplamak amacıyla Therisso Gazetesini kurduğu görülmektedir. Gazete, isyancıların resmi yayın organı gibi hareket etmiştir. Gazetenin ilk sayısında isyanın nedeni açıklanırken, dört yüz yıllık esaretten sonra nihayet özgürlüğe kavuşulacağı düşünülürken, en başta Prens'in buna karşı çıkarak ada halkını hayal kırıklığına uğrattığı dile getirilmiştir. (Eser, 2019, s. 49)

İsyanın Büyük Devletlerin müdahalesiyle bastırılmasına rağmen, 1907 yılında Müslümanlara yönelik olaylar devam etmiş, Rumlar, Müslüman köylerindeki camileri kiliseye, mezarları tarlaya çevirmiştir. Büyük Devletler olaylara seyirci kalırken, adada artık Osmanlı Devleti askeri gücünün bulunmaması da yaşanan keyfiliği iyice artırmıştır. Şehirlerdeki Müslüman halk ise mahkum hayatı yaşamaya başlamışlardır. Şehir dışındaki arazi ve mülklerini kontrol amacıyla yapacakları yolculuklar dahi hayatlarını kaybetme nedeni olabilmektedir. (Adıyeke ve Adıyeke, 2021, s. 336)

Yeni dönemle hayatın normalleşmeye başladığı söylemek tam olarak mümkün olmasa da nispeten kaotik ortamın durulduğu önemli bir gerçekliktir. Müslüman azınlığın haklarının kurumsallaşmasına ve birçok Hristiyan politikacının barış içinde bir arada yaşama arzusuna rağmen, iki toplum arasında yerel uzlaşmazlıklar ve Yunan-Türk ilişkilerinin seyrine bağlı bir şekilde sıklıkla çatışmalar yaşanmaya devam etmiş, 1905 yazında Kandiyeli ve Resmo'da Müslümanlara yönelik saldırılar gerçekleşmiştir. Nihayetinde Ağustos 1909'da Resmo'nun Hristiyan sakinleri, şehirdeki Müslüman dükkanlarına karşı bir boykot ilan etmeye karar vermiştir. (Ανδρωτησ, 2004, s. 79)

Karışıklıklar çok hızlı bir şekilde yayılmış ve yüksek komisere karşı başlayan isyan kısa sürede Müslümanlara yönelmiştir. İsyanın liderleri de çıkan karışıklıkların nedeninin

Müslümanlar olmamasına rağmen eski bir alışkanlıkla okların yine Müslümanlara döndüğünü ifade etmişlerdir. (Adıyeke ve Adıyeke, 2021, s. 335)

Osmanlı Devleti de yeniden Müslümanlar aleyhine başlatılan ayaklanmayı şaşkınlıkla izlemekte ve Müslüman ahalinin durumunu merak etmektedir. Atina'daki Osmanlı elçisi aracılığıyla adadan gelen haberlere göre Müslümanlar, korku ve panikle konsolosluklara ve prene başvurumaktadırlar. (Adıyeke ve Adıyeke, 2002, s. 30)

Büyük Devletlerin yaşanan gelişmeleri incelemesi için adaya gönderdiği komisyona Müslümanlar, haklarının korunması için başvurmuşlardır. Komisyon, incelemelerde bulunurken isyancıların da şikayet ettiği sorunlar üzerine yoğunlaşarak adanın kendi milis güçleriyle beraber ve Jandarma reformu gibi konularla ilgili bir karma komisyonun oluşturulmasına karar vermiştir. Tüm bu incelemelerin sonucuna göre, mevcut yüksek komiser Prens Georgios yerine yeni bir komiser atanacak, Yunan subayları Girit milis kuvvetlerini organize edecek, uluslararası birlikler adadan çekilecek ve tüm bunlara karşılık olarak da Yunanistan Büyük Devletlerin onayı olmadan ilhak kararı veremeyecektir. Bu kararlar prensin adadaki görevini sona erdirirken yeni komiser Zaimis'in göreve gelmesini sağlamıştır. (Adıyeke ve Adıyeke, 2021, s. 336-337)

Osmanlı egemenliği altında Girit'te yaşanan en son gelişme 1908'de Girit Meclisi'nin Yunanistan'a ilhakını ilan etmesidir.¹ (Tsitselikis, 2012, 43) Bu ilhak kararının temelinde Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek Meşrutiyetin ilanı, gerekse Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i topraklarına katması gibi birbiri ardına gerçekleşen bir dizi olay ve bu olayların yarattığı karışık ortamdan yararlanma düşüncesi yatmaktadır.(Tukin, 1977, s. 801)

1908 yılında Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyetin ilanı üzerine Girit Genel Meclisi'nin Yunanistan'la ilhak kararı, Büyük Devletlerin adadan çekilmesinin henüz tamamlanmaması nedeniyle siyasi çevrelerde gerginlik yaratmıştır. Büyük Devletler Osmanlı Devleti'nin yeniden meşrutiyete geçiş sürecinde ve İttihat Terakki'nin yönetiminin iç ve dış politikaya etkilerini göremeden Girit nedeniyle ilişkileri gerginleştirmek istememişler ve bu gerekçelerle meclisin ilhak kararını tanımamıştır. (Adıyeke ve Adıyeke, 2002, s. 40)

Osmanlı Devleti'nin henüz iktidara gelen Meşrutiyet Hükümeti bu girişimi şiddetle protesto etmiştir. Aynı süreçte İstanbul Basını da Girit sorununa geniş yer vermişlerdir. Ada'nın kâğıt üzerinde de olsa Osmanlı egemenliği altında olması ve henüz Büyük Devletlerin çekilmesinin tamamlanmamış olması gibi nedenlerle, ilhakın tanınmaması yönünde Yunanistan'a yapılan baskılar sonuç vermiş ve Yunanistan ilhakı tanımadığını belirtmek zorunda kalmıştır. (Adıyeke ve Adıyeke, 2021, s. 339)

Büyük Devletlerin adadan askeri birlikleri çekmesinin ardından Girit Rumları Hanya Kalesi'ne Yunan Bayrağı çekmişlerdir. Osmanlı Devleti bu olayı Büyük Devletler ve Yunanistan nezdinde protesto etmiş ve bunun üzerine devletler Hanya Kalesi'ndeki bayrak direğini ortadan kaldırmışlardır. Bu olayda Yunanistan'ın hiçbir etkisi olmadığına dair Büyük Devletler tarafından açıklama yapmaya zorlanmış ve buna göre Yunanistan bu baskı altında daha önceden belirttiği ilhak kararını tanımama kararı alarak Girit ile ilişkisini kestiğini resmen duyurmuştur. (Adıyeke ve Adıyeke, 2002, s. 41)

1910 yılında toplanan Girit Genel Meclisi'nde 16 Müslüman vekil bulunmaktadır. 26 Nisanda açılan meclisin açılış günü büyük törenlerle kutlanmıştır. Kutlama törenlerinde önemli

¹1908 Eylül'ünde, Girit Parlamentosu kendini "*Girit'teki Yunanlıların Meclisi*" ilan etmiştir. Bu durum siyasi ve ideolojik bağlamda, Müslümanların meclise katılımının büyük ölçüde azalmasına neden olmuştur.

detay Yunan Kral ve Kraliçesinin resimleri ve Yunanistan Bayrağının başkanlık kürsüsü üzerinde asılı olmasıdır. Dini açılış merasiminden sonra Meclis başkanı Skoloji kürsüye çıkmış ve Yunan Kralı adına açılış gerçekleştirdiğini duyurmuştur. Müslüman vekiller, bu tavır karşısında kendi cemaatleri adına durumu protesto ettiklerini belirterek itirazlarını kayda geçmesini talep etmişlerdir. Protestonun iki boyutu bulunmaktadır. İlki; açılış merasiminin Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına aykırı olmasıdır. İkincisi ise Müslüman vekillerin Yunan Kralı adına yemin etmemesidir. Meclis içinde çıkan ve fiziki karmaşaya dönen protestolar sonucunda önce Müslüman vekiller meclisten kovulmak istenmişler direnmeleri üstüne de meclis oturumuna ara verilmek zorunda kalmıştır. (Tahmiscizade, 1977, s. 66-68).

Müslüman üyeler protestolarını, Büyük Devletler'in konsoloslarına da iletmiş ve nihayetinde Rum üyeler Müslümanların yemin etmeden meclise katılmalarını kabul etmişlerdir. (Adıyeke ve Adıyeke, 2002, s. 42) Yemin meselesi Osmanlı Devleti iç siyasetinde de karşılık bulmuştur. Jön Türkler Osmanlı Devleti'nin limanlarında Yunan ürünlerini boycot etme kararı almıştır.² (Avδρωτησ, 2004, s. 80)

Ardından, 1912 başlarında, Hristiyanlar milletvekillerini Atina'ya göndererek ve uluslararası uzlaşmayı kaldırıp Girit'in Yunanistan ile birleşme çabalarını devam ettirmişlerdir. Bu süreçte, Müslümanların sıkıntıları devam etmiş, nitekim Müslümanlara yönelik saldırıların ve cinayetlerin meydana gelerek ve işten çıkarılmaları söz konusu olmuştur. (Avδρωτησ, 2004, s. 80-81)

Adada siyasal mücadelelerin yanı sıra hala Müslümanlara yönelik şiddet olayları devam etmiştir. Osmanlı Devleti, adadan gelen haberlerin araştırılmasını istemesi üzerine gelen haberlerde; "*Girit Müslümanlarının korku ve endişe duyulacak bir durum içerisinde yaşadığı, iki Müslümanın öldürülmesinden sonra olayların büyümesinden duyulan kaygıyla halkın çok tedirgin olduğu*" bildirilmiş bu bağlamda adada Osmanlı Devleti ve Müslüman ahalinin haklarının korunması amacıyla Büyük Devletler'in konsolosları aracılığıyla girişimlerde bulunulması talep edilmiştir. (BOA. DH. MUİ 7-1/19)

Mevcut şartların tüm müdahalelere rağmen ilhaka gittiğini gören Müslümanlar, milletvekillerinin de yönlendirmesiyle adadan ayrılmış ve Osmanlı Devleti'nin iş birliğiyle İstanbul'da gizli bir "*Girit Komitesi*" kurmuşlardır. Başarılı olurlarsa, ayrılan tüm Giritli Müslümanları Girit'e dönmeye zorlayacaklar ancak Girit'in Yunanistan ile birleşmesi halinde, Müslüman nüfusun direnişini örgütleyeceklerdir. (Avδρωτησ, 2004, s. 81-82) Bu planların hiçbiri sonuçlanmamış olsa da bir azınlık cemaati haline gelmiş olan Giritlilerin vatanlarında kalabilmek için çabalamaları ve bu amaçla ortak hareket edebilmeleri önemlidir.

İlhak öncesi Müslüman cemaatin tamamını ilgilendiren bir diğer sorun da adada hem dini hem de Osmanlı Devleti ile olan bağın son sembolü olan kadıların tayinidir. Müslüman vekillerin yemin sorununun çözülmesi üzerine Babiali, Hanya, Kandiye ve Resmo'ya kadı tayin etmek için girişimde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin aslında hala ada üzerindeki egemenlik haklarını hatırlatma girişimi Müslüman cemaat tarafından büyük bir coşkuyla karşılanırken Hristiyanlar, çok sert bir tepki göstererek Osmanlı Devleti'nin göndereceği kadıların adaya ulaşması durumunda katledilecekleri ilan etmişlerdir. (Tahmiscizade, 1977, s. 119). Olaya

² Boykot, İttihatçıların klasikleşen eylem tarzlarından biridir. Girit krizi sırasında Yunanistan'a, Trablusgarp'ın işgali ardından İtalya'ya karşı boykotlar düzenlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 204.

yeniden Büyük Devletlerin dahil olmasıyla kadıların Müslüman cemaatin seçimiyle göreve gelmeleri kararlaştırılmıştır. (Adıyeke ve Adıyeke, 2002, s. 43)

Ada Hristiyanları açısından yaklaşık yüz yıllık mücadele, I. Balkan Savaşı beklenen sonucu yaratmış ve ada, resmen Yunanistan'a bağlanmıştır.

Girit'in ve Müslüman cemaatin kaderi, Avrupalı devletlerin doğu Akdeniz'deki çıkar mücadeleleriyle doğrudan ilgili olarak şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'nin ada üzerindeki hâkimiyeti aşamalı olarak azalırken yine Büyük Devletlerin desteği ile Yunanistan'ın bu boşluğu doldurmaya başladığı yaşanan gelişmelerden açıkça görülmektedir. Adaya Yunan prensinin vali olarak atanması ve Osmanlı askerinin adadan gönderilmesi adanın Yunanistan'a bağlanmasına ilişkin geri dönülmez süreci başlatmıştır. Bu noktada gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse Müslüman cemaatin tüm çabalarına rağmen İstanbul ve Girit Müslümanları arasındaki iletişim çok sınırlı hale gelmiştir. Bu süreçte Müslüman cemaat için görünürdeki ve mecburi hamî Büyük Devletlerin konsoloslukları, Müslümanların maruz kaldıkları kötü muameleler ve haksızlıklar karşısında seslerini duyuracakları bir makam haline geldiği görülmektedir.

Müslüman Cemaatin Aidiyet/Kimlik Sorunları

Daha önce de belirtildiği üzere Girit Avrupalı devletlerin emperyalist nüfuz mücadeleleri açısından önemli bir stratejik noktadır. Balkanların gayrimüslim halklarının ve Yunanların da bağımsızlığını kazanma süreci, bölgede var olmak isteyen Avrupa devletlerine önemli fırsatlar vermiştir.

Girit'in Hristiyan halkının Panhellen politikaların yoğun etkisi başta olmak üzere milliyetçilik ve liberalizmin de etkisiyle yaklaşık yüz yıl süreyle devam edecek isyanları, adada milliyetçiliğin ortaya çıkışı ve gelişmesi açısından son derece önemlidir. Kuşkusuz bu isyanların temelinde yukarıda bahsedilen nedenlerin yanı sıra ekonomik durum da önemli bir etken olmuştur. Adada milliyetçiliğin ve liberalizmin önemli temsilcisi E. Venizelos'un "*Girit Giritlileridir*" söylemi çerçevesinde şekillenen Giritlilerin kendi kaderlerine karar verebilme haklarına sahip olması fikri, bu tercihin ada Rumlarınca Yunanistan'la birleşme yönünde kullanılmasıyla sonuçlanmıştır. (Adıyeke, 2006, s. 171)

Milliyetçilik, Girit'te olduğu gibi birçok bölgede yerel toplumların çoklu etnik yapı dengelerini bozmuş ve son aşamada da yok etmiştir. Etnik yapı ve din, ulusal bilincin uyanışı aynı zamanda Osmanlı'daki millet sisteminin özelliklerini yansıtarak Yunanistan'da ulus-devlet kurma süreciyle yakından ilişkili olmuştur. (Tsitselikis, 2012, s. 29)

"*Giritlilik*" üzerine "*etnik*" bir tanımlama yapabilmek elbette mümkün değildir. Sepetçioğlu'na göre "*günümüz değer yargılarıyla ırksal esaslı etniklik anlayışı*" temelinde Girit Müslümanlarının kökenlerine ilişkin bir yanıt aramak yanılığın sıklıkla düşülmektedir. (Sepetçioğlu, 2014, s. 83) Bu noktada asıl önemli olanın Girit Müslümanlarının ada Hristiyanlarının büyük bir kısmının iddia ettiği üzere sadece Osmanlı mirasını temsil etmediğidir. Onların da en az ada Hristiyanları kadar Giritli olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

Eleftherios Venezilos'un 1906 'da Girit Müslümanları ve Yunan Ortodoks çoğunluğu hususunda vurguladığı; "*Biz dinlerinin bir sonucu olarak Müslümanlar arasında şekillenen milli bilinç temelinde ayrıştırıldık*" (Tsitselikis, 2012, s. 28) tespiti önemlidir. Venizelos'un Giritlilik meselesine ilişkin bir başka değerlendirmesi de önemli doneler içermektedir. Girit Müslümanlarının kökeni için "*kanlarına karışan az miktardaki Türk kanına rağmen Girit Müslümanların inançlarından bağımsız olarak değerlendirildiğinde büyük ölçüde saf Girit kanını taşıdıklarını adanın iki halkının da Giritli olduğu ve Yunan soyundan geldiklerini*" ifade ederek hatta "*Müslümanların, Yunan ırkının Orta Yunanistan ve kimi Adalarda yaşayan Rumların çoğundan daha gerçek temsilcileri*" olduğunu vurgulamaktadır. (Ανδριωτης, 2004, s. 65)

Kuşkusuz Venizelos'un içinde bulunduğu dönemin bilgileriyle yaptığı bu değerlendirmeler, ada halkının fiziksel kökenlerinin ortaklığı üzerine yoğunlaşmıştır. Burada vurgulanması gereken önemli noktanın, dil, din ya da etnik kökenden bağımsız olarak Girit'in sakinlerinin ortak kültürel öğelere, geleneklere, sosyo-ekonomik dinamiklere dayanan bir geçmişi paylaştıkları gerçeğidir. Yüz yıl içerisinde yaşanan olayların etkisiyle "yabancılar" ve "adadan gitmesi gerekenler" olarak tanımlanan Müslümanlar, bu denli Giritliyen gerçekten kendilerini vatanlarına, evlerine, yurttaşlarına yabancı hissetmişler midir? Bu soru elbette ki genel geçer bir cevaba sahip değildir. Ancak tüm yaşananlara ve verdikleri kayıplara rağmen adada kalmayı seçen ve çalışmamamızın öznesini oluşturan cemaatin varlığı bu yabancılaştırma ya da ötekileştirmenin büyük ölçüde kabullenilmediği izlenimini vermektedir. Aynı toprakları, kökleri paylaşan halkların birbirine bu denli yabancılaştırması açısından Girit'in, önemli ve özgün bir örnek olduğu düşünülmektedir.

Girit Müslümanlarını tek, homojen ve değişmez bir toplum olarak görmek elbette mümkün değildir. Hobsbawm'ın da belirttiği gibi; dinsel kimlikleriyle ön plana çıkarılan ve sonrasında gelişecek etnik azınlık olarak da din ile ön-millî veya millî kimlik arasındaki ilişkiler, karmaşıklığını ve aşırı derecede anlaşılabilir içeriğini korumaktadır ve bu ilişkileri açıklamak için basit genellemeler kesinlikle uygun değildir. (Hobsbawm, 1995, s. 92)

Balkan Müslümanları, uluslararası anlaşmalarla resmi olarak azınlık statüsünü kazanan ve bu statüyle İslami olmayan bir otorite altında yaşayan ilk topluluklardır. (Karpas, 2004, s. 283) Müslümanların, Osmanlı Devleti ile girmiş oldukları yakın ilişki ilk olarak Balkanlarda ortaya çıkan ve Müslümanların kişilik ve kimliklerini biçimlendiren özgün Osmanlı siyasal kültürüyle ilişkilidir. Müslümanlar için din ile milliyet eşanlamlı hale gelmiş ancak Hristiyanlar arasında etnik kimlik ve din çoktan farklılaşmıştır. "*Balkan Müslümanları kendilerini Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olarak görmekteydiler..... Dolayısıyla ister Türk olsun isterse sonradan İslam'ı kabul edenler olsun Balkan Müslümanlarının tümü resmen var olmasalar da Osmanlı Müslüman milletinin ayrılmaz bir parçasıydılar.* (Karpas, 2004, s. 290-291)

Nükhet Adıyeke, Girit Müslümanlarının kimlik arayışlarının Osmanlılık mücadelesi şeklinde ortaya çıktığını ifade etmiştir. Rum milliyetçiliği karşısında direnmek ve kimliklerini bularak adada Osmanlılığın devamını sağlamakla ilgili bilinç, Müslümanlara Jön Türkler aracılığı³ ile kazandırılmıştır. Rumlara kıyasla gecikmiş kimlik arayışları adadaki olayları Hristiyan-Müslüman çatışması ötesine taşımıştır. (Adıyeke, 2006, s. 182-183)

Girit Müslümanlarının Jön Türkler ile olan bağları, Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin yeniden ilanı ile pekişmiştir. Meşrutiyetin ilanı Girit Müslümanları için umut olmuştur. Peş peşe meşrutiyeti kutlama telgrafları gönderen Müslümanlar, adanın mevcut durumuyla ilgili Jön Türklerle güvenmişlerdir. Ancak kısa süre sonra Jön Türklerin adaya ilişkin en önemli politikasının Büyük Devletlerin Girit politikasına güvenmek olduğu ortaya çıkmıştır. (Adıyeke, 2006, s. 185) Osmanlı Devleti'nin Girit'e yönelik somut bir politika geliştirememesi Büyük Devletler açısından da önemlidir. İttihatçıların geleceğe yönelik politikaları uluslararası politikada merak konusudur.

Genel olarak Türk Milliyetçiliğinin gelişimi açısından önemli bir dönüm noktası olan II. Meşrutiyet dönemi ve Jön Türkler, Girit Müslümanlarının da siyasallaşmasında ve Türk

³İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Anadolu dışında şube açtığı ilk bölgelerden birisi de Girit'tir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, Çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 63.

milliyetçiliğinin⁴ adada yerleşmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak kuşkusuz Osmanlı Devleti içindeki gelişmelerle bağlantılı şekilde gelişen kimlik algısından bahsetmek mümkün değildir.

Girit'in idari, ekonomik ve toplumsal olarak Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinden gösterdiği farklılıklar⁵ (Adıyeke ve Adıyeke, 2021, s. 13) ve bu doğrultuda ortaya çıkan uygulamalar, Girit'i Yunanistan'dan farklılaştırmış ve özellikle Giritlilik kimliği üzerinde son derece etkili olmuştur (Herzfeld, 2003, s. 283).

Girit halkının genel olarak konuştukları dil Rumcadır. Müslümanların da dilinin Rumca olması konusunda, Cemal Tukin yaptığı değerlendirmede, Osmanlı Devleti'nin yerli halkın ana dilini kullanmasına izin verdiğini ve ihtida eden Rum kadınlarla yapılan evlilikler sonrası doğan çocukların, "*annelerinden Rumca eğitim ve terbiye aldıklarından dolayı adada konuşulan yaygın dil Türkçe değil Rumca olmuştur*" şeklinde ifade etmektedir.⁶ (Tukin, 1945, s. 196)

Giritlilerin, Rumca konuşmalarına rağmen resmi yazışmaların Osmanlıca olması çoğu kez Rumların reform taleplerinin temel konusu olmuştur. Müslüman nüfusun da çok azı ve şehir merkezlerinde yaşayanlar ve devlet memurları Türkçeyi sözlü ve yazılı olarak kullanabilmektedir.⁷ (Δασκάλου, 2003, s. 21)

Adanın özerkliğe kavuşması ada toplumu açısından da çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Birçok Hristiyan Giritli için bu adım yani Prens George'un adaya yüksek komiser olarak atanması, Yunanistan ile birliğin başlangıcı ve Müslümanlar için oldukça dramatik bir kopuşu ifade etmektedir. Bu yeni süreçle adada günlük ve sosyal hayatta önemli değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Adada şehir isimleri de dahil olmak üzere birçok yer ismi Yunancaya

⁴Türk milliyetçiliğinin en önemli düşünürlerden biri olan Ziya Gökalp, Giritlilerin ana dilleri ve Türk kimliği arasındaki ilişkinin geleceğine ilişkin yaptığı değerlendirmede Türk kimliği için önemli koşullardan birinin de Türkçe konuşma zorunluluğu olduğunu belirtmiştir. "Milleti oluşturan kişiler yalnızca onun dilini konuşanlar değildir. Yarın o dili konuşacak olanlar da o toplumun içindedir. Mesela bugün Pomaklar Bulgarca, Girit'teki Müslümanlar Rumca konuştukları halde, yarın Müslümanların etkisi ile Türkçeyi öğrenecekler ve bugün konuştukları dilleri bırakacaklardır. Demek ki bir milletin fertleri yalnız dilleri ile değil, dinleri ile de ortaya çıkar." Ziya Gökalp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Tokar Yayınları, İstanbul, 2003, s. 46.

⁵Söz konusu Girit' özgü yapı ve uygulamalara ilişkin genel bir değerlendirme için bkz; A. Nükhet- Nuri Adıyeke, *a.g.e.*, 2021, s. 13. Toplumsal yapıya ilişkin görülen farklılıklarla ilgili önemli bir değerlendirme için ayrıca bkz; A. Nükhet- Nuri Adıyeke, "Girit'te Millet Sisteminin Örnekleri, Kapıda İşaret, Hamamda Çingirak", *Fethinden Kaybına Girit*, Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, s. 96.

⁶ Sepetçioğlu Girit Müslümanlarının dillerine ilişkin önemli bir detayı vurgulamaktadır. Mübadele kapsamında Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen ve anadili Rumca olan mübadiller, Girit, diğer Ege Adaları, Yanya- Grebene-Naslıç yöreleri sakinleridir. Ancak bu gruplar arasında diyalekt ve sözcükler bakımından farklılıklar bulunmaktadır. "*Örneğin -konuşanların- "Kritikos/Kritika" ya da sadece "Giritçe/Giritlice" olarak adlandırdıkları Girit Rumcası, içinde antik Yunancadan ve Latince'den birçok kelime barındırmasıyla diğerlerinden ayrılmaktadır.*" Ayrıntılı bilgi için bkz.; Tuncay. Ercan Sepetçioğlu, "İki Tarihsel "Eski" Kavram, Bir Sosyo-Kültürel "Yeni" Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180 (180), 2014, s. 65.

⁷ Müslümanların dillerine ilişkin Herzfeld, iki dini topluluğunun arasındaki iletişim kolay olduğunu bunun da çok basit bir nedeni olduğunu ifade eder. Hemen hemen tüm Türk Giritlilerin anadili Yunancadır ve gerçekten de çok azı iyi Türkçe konuşmaktadır. Türk Giritli kadınlar arasında Türkçe bilgisinin son derece nadir olduğunu ve hatta Türkiye kıyılarında Ayvalık'ta, Türkiye'de yetmiş yıl yaşadından sonra dahi Türkçesi hala birkaç kişiyle sınırlı olan Batı Giritli bir kadınla karşılaşıldığından bahseder. Michael Herzfeld, "Of Language and Land Tenure. The Transmission of Property and Information in Autonomous Crete", *Social Anthropology*, Cilt 7, No 3, 1999, s. 225. ss. 223-237.

çevrilmiştir. Aynı şekilde, drahmi Girit para birimi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca Girit Devleti için yeni bir bayrak tasarlanarak ve içine dört parçaya bölen beyaz bir haç yerleştirilmiştir. Bunlardan üçü parça mavi renkli, sol üst kısım ise kırmızıdır ve beyaz bir yıldız içermektedir. Bu tasarım oldukça semboliktir, haç ve üç mavi bölüm Yunan bayrağına atıfta bulunurken ve kırmızı zemin üzerindeki beyaz yıldız ada Müslümanlarını temsil etmektedir. Yeni bayrak, yepyeni bir dönemi ifade etmesine rağmen Hristiyan nüfus arasında popüler değildir. Birçoğu, Georgos Daskalakis'in 1866'da Arkadi'de diktiği bayrağın bir versiyonunu istemiştir. Bu bayrağın dört mavi bölümü bulunmakta ve "Kriti, Enosis, Eleftheria i Thanatos" (Girit, Birlik, Özgürlük veya Ölüm) kelimelerinin baş harflerini içermektedir. Aynı zamanda "İsa Mesih Fethediyor" kelimelerinin kısaltması da yer almaktadır. (Moorey, 2019, s.176)

Özerlik döneminden önce, kamu sektöründe Müslümanlar ve Hristiyanlar için devlet memurluğu bulunmaktadır. Girit Müslümanları genel olarak Yunanca konuşmalarına rağmen, resmi "Katharevousa" ya yabancıdır. Eğitimsiz ya da sadece ilkökul düzeyinde eğitim almış Müslümanlar, kamusal işlerde zorluklar yaşamaya başlamışlardır. Yüzyıllardır aynı dili paylaşmalarına rağmen iki toplum bu kez de okuryazarlık ya da yazı dili⁸ nedeniyle ayrılmışlardır. 1899'da anayasada Yunan memurların Yunanca, Müslüman memurların da Türkçe konuşabilmelerine dair kararlar yer almıştır. 1899 Anayasasınının 108. Fıkrasına göre, özerkliğin ilk sekiz yılında Müslümanlar dilsel veya eğitimsel seviyelerine bakılmaksızın memur olarak atanabileceklerdir. 1906'da bu dönem Yunanistan'daki üniversitelerden mezun olmayanlar için on yıl daha uzatılmıştır. Bu durum Müslüman öğrencileri Yunan diliyle mezun etmek için yeterince vakit olmadığı için yaşanmıştır. Aslında Kandiye'de sadece on beş Müslüman öğrenci bir Yunan lisesine gitmiş ve Atina Üniversitesi'ne devam etmiştir. Ayrıca birkaç Giritli Müslüman da Fransa 'da okumuştur. Dil meselesi 1897'den sonra iki toplum arasında sorun haline gelmeye başlamış ve Müslümanlar için Osmanlı-Türk kimliği geliştirmeye yardımcı olmuştur. Bu noktada dil sadece bir iletişim aracı değil aynı zamanda etnik ve ideolojik yapıları kutuplaştırma ve geliştirme aracı olup bu bağlamda Müslümanlar Türk dilini vurgulayarak, Yunan çoğunluğunun dışında bir kimlik yaratmayı başarmışlardır. (Tsitselikis, 2012, s. 42)

Yaşamları XIX. yüzyıl boyunca oldukça değişen Müslümanların, yaklaşık dört yüz yıllık süreçte Giritlilik kimliğine *Osmanlılık*, *Müslümanlık* ve son olarak da *Türklük* kimlikleri eklenmiştir. Müslümanlar, şartlar değiştikçe Rumlar karşısında savunma refleksiyle sonrasında gelişen milli bilinçle kendilerini yeniden tanımlamışlardır. Ancak bu tanımlama süreci eskinin ortadan kalkması şeklinde değil var olan yapıya yeni yapıların eklenmesi süreciyle olmuştur. Başta da belirttiğimiz üzere genel geçer bir cemaat portresi çizmek elbette olanaklı değildir. Üyelerinin, eğitim seviyesi, yaşları, ekonomik durumları, meslekleri, cinsiyetleri ve birçok özellikleri Müslüman cemaatini değişken ve dinamik hale getirmiştir. Ancak yaşananlar da önemli ve gerçektir. Zenginliğin büyük ölçüde aleyhlerine el değiştirdiği, önce ada içinde sonrasında ada dışına olacak şekilde göç etmek zorunda kaldıkları, seslerini duyurma çabalarının çoğu kez sonuçsuz kaldığı bir cemaat olan Girit Müslümanları, aidiyet bağını geliştirdikleri Osmanlı Devleti'nden vatandaşlığından Yunanistan vatandaşlığına geçiş yapmışlardır. Bu süreçten sonra Müslümanlar için dil, din gibi üst kimliğin en önemli belirleyicileri daha da önemli hale gelmiştir.

⁸Bernard Lewis, Giritteki iki toplum arasındaki belirleyiciliğin dilden değil yazıdan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Girit'in Müslüman halkı konuştukları Rumca'yı Arapça harflerle yazmaktadır. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1984, s. 421.

1899-1913 yılları arasında anayasa aracılığıyla adanın Hristiyanlarıyla eşit haklara sahip olan Müslümanlar, pratikte yaşadıkları olaylar neticesinde bir azınlık cemaatine dönüşmüş, 1913 yılında resmi metinler aracılığıyla Yunanistan vatandaşı azınlıklar olarak tanımlanmışlardır.

Girit Müslümanları ve Göç Süreci

Adanın toplumsal dönüşümü açısından kuşkusuz en önemli süreci göçler oluşturmaktadır. XIX. yüzyıl boyunca Girit gerek Müslüman gerekse Hristiyanların göçüne sahne olmuştur. Yaşanan isyanlar ve bastırılma süreçleri, kimi kez Hristiyanların adadan ayrılmalarına neden olurken kimi kez de Müslümanlara yönelik şiddet eylemleri kırsal kesimden şehir merkezlerine ya da ada dışına göç etmelerine yol açmıştır.

Bu noktada Müslümanlar açısından iki türlü göç hareketi söz konusudur. İç göçler, bu toplu nüfus hareketlerinin ilk gurubunda yer almaktadır. XIX. yüzyıl boyunca kırsal alanlarda birçok kez maruz kaldıkları baskılar ve karmaşa nedeniyle daha güvenli buldukları şehir merkezlerine ve kale içlerine göç etmek zorunda kalmışlardır.

İç göçlerin temelinde Hristiyan ayaklanmalarının yanı sıra ekonomik problemler de etkili olmuştur. Ekonomik olarak konumlarının zayıfladığını gören birçok Müslüman, 1830'lardan itibaren kırsal bölgeleri terk ederek duvarlarla çevrili şehirlere ve köylere ya da onlara yakın mülklere yerleşmiştir. Hristiyan ayaklanmalarının yarattığı demografik ve ekonomik sonuçlar, iki farklı ulusal referans merkezinin (Atina ve İstanbul) varlığı ve ada toplumları üzerindeki etkisi, tüm bunlara ek olarak ada içinde yaşanan rejim ve idari yapı değişiklikleri her iki göç sürecinin de tetikleyicileri olmuştur. (Ανδριωτης, 2004, s. 86)

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı boyunca ve özellikle büyük ya da küçük her ayaklanmanın ardından Müslümanlar kırsal bölgeleri terk etmeye ve şehir kalelerine taşınmaya devam etmişlerdir. Şehirlerde sayısal üstünlüğe sahip olan Hristiyanlar ise tam tersine kırsal kesime doğru hareket etmişlerdir. (Perakis, 2011, s. 137) 1899 tarihli bir raporda göç eden ve evleri tamamen yıkılan yaklaşık 12.000 Müslüman'ın gerekli maddi yardım olmadan köylerine dönemeyecekleri belirtilmektedir. (Britanya Parlamento Arşivi, 1899, Turkey No1, s. 13)

Aynı zamanda, arazi mülkiyetinde kademeli olarak değişiklik yaşandığı görülmektedir. Kırsal kesimden ayrılan Müslümanların çoğu, daha önce gayrimenkullerini satın almak isteyenlere, hatta yüksek faizlerle borç alan Hristiyanlara satmıştır. Başlangıçta bu şekilde el değiştiren mülkler genellikle şehir merkezlerinden uzak bölgelerde bulunmaktadır. Bu süreç, 1856'dan sonra yoğunlaşmıştır. Girit'te arsanın mülkiyet durumuna ilişkin tablo ciddi şekilde değişmiştir Hristiyanlar (manastırlarla birlikte) toprağın 3/4'üne sahiptir. Bazı genç eğitimli Hristiyanların, manastır mülkleri tarafından yönetilen "Yetim Bankalarından" elde edilen paraıyla "Müslüman tarım arazilerini yavaş yavaş satın almaları" için organize bir plan olduğu da ifade edilmiştir. Bu planın adaya Müslüman nüfus sevk eden Osmanlı yetkililerinin Bingazi ve Kürt yerleşimcileriyle Girit'in Müslüman unsurunu güçlendirme planına tepki olarak uygulandığı kanısı adada yaygındır. (Ανδριωτης, 2004, s. 87)

İlk etapta yavaş ilerleyen ancak Enosis'in gerçekleştiği 1913'e kadar hızlanan Müslüman göçü, Müslümanlardan Hristiyanlara ani büyük bir gayrimenkul devrini⁹ ifade etmektedir.

⁹Burada belirtilmesi gereken bir başka önemli nokta da gayrimenkullerin el değiştirmesi sadece satış yoluyla değil, daha önce de belirtildiği üzere yağma, gasp vb. olaylar sonucunda olmuştur. Şehirlere gitmek zorunda kalan Müslümanlar güvenlik kaygıları nedeniyle kırsal alanlardaki arazilerini ürünlerini dahi kontrol edemez hale gelmişlerdir. Tahmiscizade Mehmed Macit, *a.g.e.*, s. 28.

Müslümanların birçoğu o kadar aceleyle ayrılmıştır ki, bu konuları yeni evlerinden çözümlmek zorunda kalmışlardır. (Herzfeld, 1999, s. 224)

1899 yılında Prens Georgios'un göreve başlamasından sonra isyanlar sırasında mal ve mülkü zarar görenlere mallarının başında bizzat bulunan ya da resmi vekil tayin edenlere tazminat ödenmesine karar verilmiştir. 1906 yılına kadar tazminat olanağı yürürlükte kalmasına rağmen bir türlü uygulanamamıştır. Daha çok Avrupa kamuoyuna karşı "göstermelik" ilan edilen bu maddenin asıl amacı göç eden Müslümanların mallarını uzaktan yönetmelerine engel olabilmektir. (Adıyeke ve Adıyeke, 2021, s. 360)

Ada dışına gerçekleşen göçler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlardaki Osmanlı egemenliğinin gerilemesine paralel olarak yaşanan göç hareketleriyle benzer dinamiklere sahiptir. Göç hareketleri arasındaki en önemli bağlantı maruz kalınan baskılar ve eziyettir. (Adıyeke ve Adıyeke, 2021, s. 352)

Türkçe konuşmayan birçok Giritli, Boşnak vs. aynı dili konuşan, aynı etnik kökenden gelen en yakın komşuları/ yurttaşları tarafından, Müslüman oldukları için yerlerinden, mal varlıklardan ve canlarından edildiklerinin bilincindedirler. Göç edilecek bölgeler arasında Balkanlar'daki Müslümanlar tarihsel, siyasal ve dini nedenlerden ötürü Osmanlı topraklarını tercih etmiş olsalar da. İmparatorluk, Müslümanlar açısından her zaman varılacak son nokta olmamıştır. (Karpas, 2004, s. 301)

Aşağıdaki tablodan anlaşıldığı üzere 1899 yılında adadan ayrılacak olan 21.795 Girit göçmeninin, Osmanlı devletinin muhtelif bölgelerine iskân edilmesine karar verilmiştir. (BOA, A.MKT. MHM 505/1)

Tablo 1: 1899 tarihinde Osmanlı devletinin muhtelif yerlerine iskân edilen Girit göçmeni

Tarih	İskân edilecek yer	İskân edilecek kişi sayısı
1899	Adana	3000
	Konya	3000
	Ankara	4000
	Suriye	1000
	Beyrut	1000
	Bingazi	5000
	Halep	2000
	Karahisar-ı sahib	1000
	Aydın	1795

Muhacirler hem yolculuk esnasında hem de iskân bölgelerinde sorunlar yaşamışlardır.¹⁰ Müslümanların çoğu 1898 ve 1899 yıllarında Girit'ten İzmir başta olmak üzere Anadolu'ya, Rodos ve Kos, Suriye, Kuzey Afrika kıyıları ve Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine gitmek için ayrılmıştır. Müslümanların kaçıışı Resmo'dan başlamıştır. Girit'ten gönüllü olarak ayrılanların yanı sıra, Fransız veya Girit Jandarma Komutanlığı tarafından sınır dışı edilenler de bulunmaktadır. (Avδρωτησ, 2004, s. 76)

Yaşanan göçlere ilişkin sayıların çok tutarlı olmadığı bilinmektedir. Ancak Girit'e ilişkin nüfus verileri değerlendirildiğinde yaklaşık 60.000'i aşan bir göçmenden bahsedilmektedir. (Adıyeke ve Adıyeke, 2021, s. 355)

¹⁰Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, A.MKT.MHM 505/1, 22 Mayıs 1315 (5 Haziran 1899), BOA, A.MKT.MHM 505/1, 18 Mayıs 1315 (31 Mayıs 1899).

Girit Adasının Toplumsal Dönüşümü ve Müslüman Cemaatin Aidiyet/Kimlik Sorunları (1908-1913)

1902 yılında o güne değin Müslüman unsuruyla sınırlı olan göç hareketinin, Hristiyan nüfus arasında yayıldığı ve varış noktası olarak ABD'nin seçilmesinin genel bir eğilime dönüştüğü ortaya çıkmıştır. ([Cd. 1766-31.] No, 3097 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the Year 1902 on the Trade of Crete, s. 3.)

1900-1909 döneminde Girit'ten toplam 3.091 Müslüman, Kandiye'den 2.455, Resmo'dan 517, Hanya'dan 82 ve Laşit'den 37 kişinin göç ettiği ve bu büyük göç dalgalarının ekonomiye oldukça büyük zarar verdiği bilinmektedir. (Avδρωτησ, 2004, s. 76) Nitekim ticaret hacmindeki 1901 yılındaki düşüş bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında, özellikle o yılın zeytin mahsulünün az olması, Müslümanların göçüyle yakından ilişkilidir. ([Cd. 1386—9.] 1903. No. 2932 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the Year 1901 on the Trade of Crete, s. 7)

Göçle ilgili resmi rakamların güvenilir olmadığına Britanya konsolosluğu raporlarında da yer verilmektedir. 1900 ile 1909 arasında raporlara göre 10.000'i aşan göçmen Giritli göçmen bulunmaktadır. Bu kişilerden 3000'inin Müslüman ve 7000'inin Hristiyan olduğu tahmin edilmektedir. İngilizlere göre Müslümanların toplu göçleri anlaşılabilir nedenlere dayanmaktadır. Ancak Giritli Hristiyanların kaybı ise ciddidir boyuta ulaşmıştır. Göçmenlerin çoğunun 20-30 yaş arası genç erkekler ve nüfusun en enerjik kısmını oluşturması ada ekonomisi açısından paradoksal bir tablo oluşturmaktadır. Özellikle genç Hristiyanların göçü adanın ekonomik şartlarının yetersizliğinden kaynaklanırken sonuç olarak bu göçmenlerin adadan ayrılışı ekonominin daha da kötü hale gelmesine neden olmaktadır. Genel olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılan göçlerin ada ekonomisine verdikleri zararın tek telafisi, gidenlerin kalan aile üyelerine yaptıkları hatırı sayılır miktarda para havaleleridir.¹¹ ([Cd. 5465-169.] No, 4776 1911 Annual Series, Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1910 on the Trade of Crete, s. 6.)

Aşağıdaki tabloda genç göçle ilgili resmi istatistiklere göre 1900-1909 yılları arasında toplam olarak 10620 aded genç nüfusun göç ettiği görülmektedir. Bu göçmenlerin, 8412'si erkek, 2208'i kadınlardan oluşmaktadır. ([Cd. 6005—155] 1912. No. 4982 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1911 on the Trade of Crete, s. 9.)

Tablo 2: 1900-1909 yılları arasında Girit'ten muhtelif yerlere göç eden genç nüfus

Tarih	Göç edilen ülke	Göç eden kişi sayısı
1900-1909	Amerika	3672
	Asya	1809
	Afrika	1407
	Avrupa	3721
	Avustralya	11

Belirsiz göçmen rakamlarına rağmen her yıl ortalama 2.000'den fazla kişinin adayı terk ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle tarım bölgelerinde işgücü kaybı çok yüksektir. Girit Hükümeti, çıkardığı bir yasa ile temel iş gücü oluşturabilecek yaş aralığındaki erkek nüfus göçüne kısıtlama

¹¹ Britanya Raporlarında Amerika'ya giden Hristiyan göçmenlerin, adadaki yakınlarına aktardıkları paralarla Müslüman arazileri satın aldıkları özellikle belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; [Cd. 4962—215.] 1910. No. 4603 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1909 on the Trade of Crete, s. 6. Aynı bilgileri sonraki yıllara ait raporlarda da görmek mümkündür. Cd. 4962—215.] 1910. No. 4603 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1909 on the Trade of Crete, s. 6.

getirmiştir. Çıkarılan geçici yasaya göre 17 ile 42 yaşları arasındaki herhangi bir erkeğin Girit'i terk etmesini yasaklayan yasa geçici olarak yürürlüğe konulmuştur. ([Cd. 6005—155] 1912. No. 4982 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1911 on the Trade of Crete, s. 9.)

Girit Müslümanlarının göçünün temelinde farklı dinamikler bulunsa da temel gerçek yaşanan karmaşa ve kaotik ortamdır. Özellikle 1894-1899 arası dönemde oldukça yoğunlaşan göç hareketinin temeli büyük ölçüde güvenlik kaygılarına dayanmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere Epitropi faaliyetleri başta olmak üzere Yunan askerlerinin işgali vb. birçok olay sistematik bir şekilde Müslümanları göçe zorlanmıştır.

Girit Nüfusunda Müslümanların Genel Durumu

Girit'teki nüfusun 1821 yılına kadar Müslümanlar lehine artış gösterdiği tartışmaları olsa da bu durum kabul edilebilir bir görüştür. XIX. yüzyıl boyunca devam eden çatışmalar adanın nüfusunu etkileyen en önemli faktör olmuştur. 1821-29 yılları arasında yaşanan çatışmalar, irtidat olayları ve Mehmet Ali Paşa döneminde adaya getirilen Afrikalı göçmenler adanın demografik yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. (Adıyeye ve Adıyeye, 2021, s. 274)

1832-1834 yıllarında Mehmet Ali Paşa'nın emriyle, Ada Valisi Mustafa Paşa ve yerel yönetimin sorumluluğu altında Girit'te nüfusu sayımı yapılmıştır. 1821'in başında tüm adanın nüfusunun yaklaşık 260 000 olduğu tahmin edilmektedir. 1834'e gelindiğinde Girit nüfusunun tamamının, 129.000 kişiye düştüğünü ve bu nüfus içinde de Müslümanların ancak 40000 kadar olduğunu belirtmektedir.¹² (Δασκάλου, 2003, s. 53)

On dokuzuncu yüzyıl boyunca devam eden isyan ve kargaşalar, ölümler ve göç nedeniyle nüfusta büyük dalgalanmalara neden olmuştur. Bu dönem, Hristiyanların sahip olduğu Girit topraklarının oranında ciddi düzeyde bir artış yaşanmıştır. Toprak mülkiyeti oranları Hristiyanlar açısından %20'lerden 1866'ya gelindiğinde %60'lara yükselmiştir. Bu, Osmanlı Devleti valisinin alaycı bir şekilde, "eğilim devam ederse Hristiyanlar nihayetinde devrime gerek kalmadan Osmanlılardan Girit'i satın alacaklar" tespiti, mülkiyetin el değiştirme hızını açıklamaktadır. Aşağıda 1881 nüfus sayımında nüfusun dine göre dağılımını gösteren tablo, nüfusun artık 1821 öncesinden çok farklı bir şekilde görüldüğüne işaret etmektedir. Aynı nüfus sayımı, kırsal nüfusun %82'sinden fazlasının Hristiyan olduğunu ve kent nüfusunun %70'inin de Müslüman olduğunu göstermektedir. (Moorey, 2019, s.168-169)

Tablo 3: 1881 nüfus sayımında Girit nüfusunun dinlere göre dağılımı

1881	Ortodoks Hristiyan	Müslüman	Yahudi, Katolik, Protestan, Ermeni
	%73	%26	%1

Aşağıdaki tabloda ise yine 1881 nüfus sayımına göre 142.248'i erkek, 136.944'ü kadın olmak üzere toplamda 279.192 kişi olan Girit nüfusunun sancaklara göre dağılımı görülmektedir (Kopasi, 1315, s. 1493).

¹² Rakamlar kaynaklara göre farklılık göstermektedir. Yunan İsyanı öncesi Girit nüfusu yaklaşık 250.000 idi. 1834 yılı için 130.000 ile 140.000 arasında nüfus verileri değişmektedir. C. Thomas Shay- Angela Beattie, "Rural Population Change in Crete" Source: *The Journal of Interdisciplinary History*, The MIT Press, Yaz 1993, S. 24, No. 1 s. 106.

Tablo 4: Girit nüfusunun sancaklara göre dağılımı

Hanya	İsfakiye	Resmo	Kandiye	Laşid
61473	30887	46591	87965	52276

Kopasi'nin verdiği bilgilere göre, Girit'te 640 kişi kadar Musevi ve 250 kişi kadar Katolik ve 13 Protestan ve 8 Ermeni bulunmaktadır. Musevilerin Hanya'da bir haham ile bir sinagogları bulunmaktadır. Katoliklerin de Hanya, Resmo ve Kandiye'de birer manastırları ve Hanya'ya yakın Halepa'da ve Suda'da birer kiliseleri vardır. (Kopasi, 1315, s. 1584)

1881 ve 1900 nüfus sayımı verilerinin karşılaştırılması, 1889-1898 döneminin hem nüfus hem de konut ağı üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. 1881'den 1900'e kadar Girit'in Müslüman nüfusu yarı yarıya, yani %53,7 oranında azalmış ve toplam nüfusa oranı 1881'de %25,9'dan 1900'de %11'e düşmüştür. Üç büyük şehrin Müslüman nüfusu aşamalı olarak azalmasına rağmen 1900'de Kandiye ve Resmo'da hala çoğunlukta oldukları görülmektedir. (Ανδρωτησ, 2004, s. 73)

Bununla birlikte, kırsaldaki Müslüman nüfus %83,5 oranında dramatik bir düşüş yaşamıştır. 1881'de toplam kırsal nüfusun %18'inden 1900'de %2,8'e gerilediği anlaşılmaktadır. 1900 yılına gelindiğinde Girit kırsalındaki Müslüman varlığı neredeyse ortadan kalkmıştır. Müslümanların hakim olduğu yerleşim yerlerinde 1881'de 244'e (adadaki toplam yerleşim sayısının % 22,8'i) 1900'de de 83'e (toplam sayının % 7,2'si) düşmüştür. Etkiler, Müslüman ağırlıklı yerleşimlerin çoğunun bulunduğu doğu Girit kırsalıdır. 1881'de tamamen veya büyük ölçüde Müslüman olan 165 yerleşim yerinden 45 yerleşim yeri kalıcı veya geçici olarak terk edilmiştir. (Ανδρωτησ, 2004, s. 74)

1890'ların başında adanın Müslüman nüfusu 1/3 oranındadır. (Adıyeke, 2000, s. 82.) Karpat'ın 1894 yılı için verdiği nüfus rakamlarına göre 119.000 erkek 131.000 kadın olmak üzere Ada nüfusu 250.000 kişidir. (Karpat, 2003, s. 224) Bu veriler kapsamında Müslümanlar %30'luk bir oranla 74.150 kişidir. %70'lik bir oranla Hristiyanlar da 175.000 kişidir. 1894 yılında gelir getiren bir işe sahip 10 yaşın üstündeki kişilerin sayısı ise 119.000 kişidir. Ticaret ve sanayi (el sanatları) alanlarında çalışan kişilerin sayısı ise 65.800'dür. (Karpat, 2003, s. 248)

1896 yılında Girit'te yaşayan 80.000 Müslüman bulunmaktadır. Buna göre toplam nüfusun %26'sını oluşturan bu grup, Osmanlı işçileri, tüccarlar, köleler ve Afrika'dan gelen işçilerden oluşmaktadır. (Tsitselikis, 2012, s. 36).

Aşağıdaki tabloda ise 1900 yılında yapılan nüfus sayımına göre toplamda 303.543 olan ada nüfusunun dinlere göre dağılımı yer almaktadır. Buna göre Müslüman nüfus oranının adada gittikçe azaldığı görülmektedir. ([Cd. [3727-139] 1908. No. 4056 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the Year 1907 on the Trade of Crete, s. 7)

Tablo 5: 1900 nüfus sayımında Girit nüfusunun dinlere göre dağılımı

1900	Hristiyan	Müslüman	Yahudi		
209319	%69	33490	%11	728	%0,2

1907 yılına gelindiğinde 1.454 Müslüman'ın geri dönmek üzere adayı terk ettikleri, 1908 yılında da 279 Müslüman'ın daha adadan ayrılarak Türkiye'ye göç ettikleri görülmektedir. [Cd. [4446-62] 1909. No. 4056 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1908 on the Trade of Crete, s. 16.

1910 yılına gelindiğinde İngilizlerin Girit'in toplam nüfusu için verdikleri sayı 310.000'dir. ([Cd. 7525] 1914. Statistical Abstract for the Principal and Other Foreign Countries in Each Year from 1911 to 1912 No. 39, No.1, s. 10.)

Adanın 1911 Haziran ayında yapılan nüfus sayımı, nüfusun 336.151'e yükseldiğini göstermektedir. Ancak aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Hristiyan nüfusu 38.493 artış gösterirken Müslüman 5,644 ve Yahudiler 91 kişi azalmıştır. ([Cd. 6005—155] 1912. No. 4982 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1911 on the Trade of Crete, s. 9.)

Tablo 6: 1911 nüfus sayımında Girit nüfusunun dinlere göre dağılımı

1911	Hristiyan	Müslüman	Yahudi
	307812	27852	487
	%92	%8	%0,14

Nikos Andriotis'in çalışmasından elde edilen nüfus verileri önemli detaylar içermektedir. Girit'te aşamalı olarak Müslüman nüfusun azalması dikkat çeken ilk noktadır. Ayrıca 1881'den 1900'e kadar kırsaldaki Müslüman nüfusun dramatik azalışı isyanların net bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Kırsaldan ayrılan bu nüfusun ada içinde büyük bir iç göç dalgası yarattığı ve sonrasında da büyük kısmının dış göçlerle adadan ayrıldığı bilinmektedir.

Sonuç

Osmanlı tebaası olarak toplumsal açıdan asli unsur olan Müslümanlar, adada gelişen Rum milliyetçiliğinin aşama aşama hedefi olmuşlardır. Bu süreç Müslümanların, adada Osmanlı Devleti egemenliği henüz son bulmadan dahi birçok açıdan bir azınlık cemaatine dönüşmesine neden olmuştur.

XX. yüzyılda adaya özerklik tanınmasıyla "azınlık" olma durumu da önemli bir netlik kazanmıştır. Bu dönemde adada hazırlanan anayasa ve Müslümanlar özelinde gerçekleştirilen düzenlemelerle "azınlık cemaati"nin ilk hukuki temelleri de atılmıştır.

Ada Müslümanları, XIX. yüzyıl boyunca cemaat üyelerinin büyük bir kısmını kaybetmiş ve yaşanan göçlerle nüfus açısından da azınlık haline gelmişlerdir. Bu süreç ve toplumsal çatışmalar Müslümanların mülkiyet kayıplarının da artmasına neden olmuş ve cemaatin "korunma ya da kollanma" ihtiyacı her geçen gün artmıştır. Osmanlı Devleti ve adayı işgal eden "Büyük Devletler" den sıklıkla yaşadıkları sorunlarla ilgili destek isteyen Müslümanlar, ada Yunanistan'a bağlanmadan önce de azınlık olarak birçok açıdan hak kayıpları yaşamaya başlamıştır. Yaşanan tüm gelişmelerden sonra adada kalmayı seçmiş Müslümanlar yaşamlarını olağan haliyle sürdürebilmek için sürekli mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilmesiyle bölgede yaşamaya devam Müslümanlar, egemenliği altına girdikleri yeni devletler tarafından dini kimlikleriyle tanınmışlardır. Karpat'ın deyimiyle Türk olmak Müslüman olmakla eş anlama gelmiştir. Türk Milliyetçiliğinin gelişimi açısından önemli bir dönüm noktası olan II. Meşrutiyet dönemi ve Jön Türkler, Balkanlarda Türk milliyetçiliğinin yerleşmesinde önemli rol oynamıştır. Girit Müslümanları da bu süreçte Türk kimlikleriyle kaynaşmıştır.

Girit Müslümanları Osmanlı ve Müslüman kimlikleriyle kendi topraklarında var olma mücadelesi vermiş ve bu süreçte kimliklerine daha fazla sahip çıkmışlardır. Kuşkusuz adada yaşanan karışıklıklar, siyasal gelişmeler Müslümanlar açısından adadaki geleceklerine ilişkin kaygılı bir tablo yaratmıştır.

Son söz olarak doğdukları topraklarda kimliklerini koruyarak var olabilmek için yaşamlarının birçok alanında mücadele etmek zorunda kalmış ya da bırakılmışlardır. Tüm zorluklara rağmen Müslüman, Türk kimliklerinin yanı sıra “*Giritlilik*” kimliklerini korumak için de mücadele etmişlerdir. Farklı gerekçelerle kendi topraklarında onlara dayatılan her türlü yabancılaştırma politikalarına karşı çıkmışlardır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, A.MKT. MHM 505/1, 22 Mayıs 1315 (3 Haziran 1899).

BOA, A.MKT.MHM 505/1, 22 Mayıs 1315 (5 Haziran 1899).

BOA, A.MKT.MHM 505/1, 18 Mayıs 1315 (31 Mayıs 1899).

BOA. DH.MUİ 7-1/19, 19 Şa'bân 1327 (M. 5 Eylül 1909).

Büyük Britanya Kamu Kayıtları Ofisi

Britanya Parlamento Belgeleri

Accounts and Papers. Turkey No. 1 (1889), Further Correspondence Respecting The Affairs of Crete, Londra, 1889.

Britanya Dış Ticaret Raporları

[Cd. 1766-31.] No, 3097 Annual Series, Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the Year 1902 on the Trade of Crete.

[Cd. 1386—9.] 1903. No. 2932 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the Year 1901 on the Trade of Crete.

[Cd. 5465-169.] No, 4776 1911 Annual Series, Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1910 on the Trade of Crete.

[Cd. 6005—155] 1912. No. 4982 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1911 on the Trade of Crete.

[Cd. 7620-3] No, 5393 1914 Annual Series, Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete.

Cd. [3727-139] 1908. No. 4056 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the Year 1907 on the Trade of Crete.

Cd. [4446-62] 1909. No. 4056 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1908 on the Trade of Crete.

Cd. 4962—215.] 1910. No. 4603 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1909 on the Trade of Crete.

[Cd. 7525] 1914. Statistical Abstract for the Principal and Other Foreign Countries in Each Year from 1911 to 1912 No. 39, No.1.

[Cd. 6005—155] 1912. No. 4982 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1911 on the Trade of Crete.

Kaynak Eserler

Andrea Kopasi, "Girit'in ahval-i umumiye ve tarihiyesi", Mecmua-yı Ebuzziya, C. VII/64, İstanbul, 1315.

Diğer Kaynak ve Eserler

Adıyeke, A. N. (2006). Rum milliyetçiliğinin gelişme döneminde Girit'te oluşan Türk milliyetçiliği". Fethinden Kaybına Girit içinde (ss. 369-379). İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Adıyeke, A. N. (2006). Turhan Paşa'nın Girit valiliği ve Girit hakkında raporları". Fethinden Kaybına Girit içinde (ss. 187-199). İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Adıyeke. N. A.-Adıyeke. N. (2021). Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Adıyeke. N. A.-Adıyeke. N. (2002). Kıbrıs sorunun anlaşılmasında tarihsel bir örnek olarak Girit'in Yunanistan'a katılması. Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi. Ankara.

Adıyeke. N. A.-Adıyeke. N. (2006). Girit'te millet sisteminin örnekleri, kapıda işaret, hamamda çingirak. Fethinden Kaybına Girit içinde (ss. 92-97). İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Dündar, F. (2008). Modern Türkiye'nin şifresi İttihat ve Terakki'nin etnisite mühendisliği (1913-1918). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ανδριωτης, Ν. Χριστιανοι. (2004). Και Μουσουλμανοι Στην Κρητη 1821-1924 Ενας Αιωνος Συνεχουσ Αναμετρησησ Εντοσ Και Εκτοσ Του Πεδιου Τησ Μαχησ.

Δημητριάδης, Β., Δασκάλου, Δ. (επιμ.). (2003). Ο κώδικας των θυσιών. ονόματα και δημευμένες περιουσίες των χριστιανών αγωνιστών της ανατολικής κρήτης κατά την επανάσταση του 1821, Ηράκλειο.

Eser, M. (2019). Eleftherios Venizelos Yunan Arşiv Kaynaklarına Göre Türk- Yunan İlişkileri. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Gökalp Z. (2003). Türkleşmek İslamlaşmak muasırlaşmak , İstanbul: Toker Yayınları.

Herzfeld, M. (1999). "Of language and land tenure. the transmission of property and information in autonomous Crete", Social Anthropology. 7 (3), 223-237.

Herzfeld, M. (2003). Localism and the logic of nationalistic folklore: Cretan Reflections, Comparative Studies in Society and History, Cambridge University Press, 45 (2), 281-310.

Hobsbawm E. J. (1995). 1780'den günümüze milletler ve milliyetçilik program, Mil, Gerçeklik. O. Akinhay (Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kansu A. (2002). 1908 Devrimi, Ayda Erbal (Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.

Karpat, K. (2003). Osmanlı nüfusu (1830-1914) demografik ve sosyal özellikleri. B. Tırnakçı (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Karpat, K. (2004). Balkan Müslümanlarının medeni hakları. R. Boztemur (Çev). Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk. Ankara: İmge Yayınevi.

Lewis, B. (1984). Modern Türkiye'nin doğuşu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Perakis, M. (2011). Muslim exodus and land redistribution in autonomous Crete, (1898–1913). Mediterranean Historical Review, 26 (2), 135–150.

- Sepetçioğlu, T. E. (2014). Anadolu'ya iskan edilen Girit muhacirlerinde kimlik ve kültür, Osmanlı idaresinde Girit ve Girit Müslümanları. A. Bekiraki vd. (Ed.). Trabluşam: Ulinnoha Derneği Yayınları.
- Sepetçioğlu, T. E. (2014). İki tarihsel "eski" kavram, bir sosyo-kültürel "yeni" kimlik: mübadele nedir, mübadiller kimlerdir? Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 180 (180) , 49-84.
- Sepetçioğlu, T. E. (2014). Sürgün ve iskân kıskacında Giritli Müslüman kadın (1896-1913)", History Studies, 6-2, 103-123.
- Shay, C. T., Beattie, A. (1993). Rural population changes in Crete. The Journal of Interdisciplinary History, The MIT Press, 24 (1), 99- 119.
- Tahmiscizade Mehmed Macid. (1977). Girit hatıraları. İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Tsitselikis K., (2012). Old and new Islam in Greece from historical minority immigrant newcomers. Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
- Tukin, C. (1977). "Girit maddesi", İslam Ansiklopedisi. (c. IV ss. 85-93.). İstanbul: M.E.B. Yayınevi.
- Tukin, C. (1945). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit isyanları- 1821 Yılına Kadar Girit". Belleten, IX (34),163-206.

Extended Abstract

Crete, which is at an important point where the Mediterranean opens to the Aegean, Istanbul and the Black Sea, has hosted many different cultures and has a rich history and cultural accumulation due to this feature.

The importance of Crete in connection with the geographical location of it in the historical continuity of the Mediterranean becomes even more meaningful in the commercial activities that developed and accelerated in the 19th and 20th centuries. In addition, the power and influence races of the European states in the aforementioned period make the Eastern Mediterranean and Crete, which is a part of the basin, extremely important for the control of the roads to the colonies. At this point, the nationalist discourses spread by modernity found supporters on the island and the chaos created by the onset of social conflict gave the great states an extremely useful trump card within the framework of the above-mentioned value of the island.

The Muslim population formed on the island with the conquest of the Ottoman Empire continued its life as the main element of the state in terms of law for a long period of time. However, at the turn of the 19th century, a new and challenging period began for Muslims. The political-social developments on the island, of course, did not emerge suddenly and only with internal developments. As a matter of fact, it is seen that the rebellions on the island are mostly due to economic reasons in the first place, but the spread of the effects of nationalism and the conflicts of interest of the imperialist states in the eastern Mediterranean play a very important role in the transformation of the political-social structure of the island.

All the developments have created a form of relationship between the Muslim and Christian inhabitants of the island. Especially due to the revolts in the 19th century, deep social divisions have emerged between the two communities. Although the social conflicts on the island were shaped by the effects of internal and external factors, the economic difficulties experienced sometimes enabled the society to act together.

Of course, it is not possible to draw a generally accepted portrait for the Muslim community. The educational level, age, economic status, occupation, gender and many characteristics of its members have made the Muslim community changeable and dynamic. But what happened is also important and real. The Muslims of Crete, a community that wealth had largely changed hands to their detriment, they had to migrate first inside the island and then out of the island, and their efforts to make their voices heard often failed, eventually they were cut off from the Ottoman Empire, with which they developed the most important bond of belonging. After this process, the most important determinants of upper identity such as language and religion became even more important for Muslims.

The island's gaining autonomy has been a very important turning point for the island society. For many Christian Cretans, this step, namely the appointment of Prince George as high commissioner to the island, is the beginning of union with Greece. For Muslims, it represents a dramatic break from the Ottoman Empire. Significant changes have begun to occur in daily and social life. Many place names, including city names, have been translated into Greek on the island. Likewise, the drachma began to be used as the Cretan currency. In addition, a new flag was designed for the State of Crete and a white cross dividing it into four parts was placed inside. Three of them are colored blue, the upper left part is red and contains a white star. This design is highly symbolic, the cross and three blue segments refer to the Greek flag, and the white star on a red background represents the island Muslims.

In general, an important turning point for the development of Turkish Nationalism, II. The Second Constitutional Era and the Young Turks played an important role in the politicization of Cretan Muslims and the settlement of Turkish nationalism on the island. However, of course, it is not possible to talk about the identity perception that developed only in connection with the developments in the Ottoman Empire. The administrative, economic and social differences of Crete from many regions of the Ottoman Empire, and the practices that emerged in this direction differentiated Crete from Greece and were especially influential on the Cretan identity.

The identities of Ottomanism, Islam, and finally Turkishness were added to the Cretan identity of the Muslims, whose lives changed considerably throughout the 19th century. As the conditions changed, the Muslims redefined themselves with the defensive reflex against the Greeks and the national consciousness that developed afterwards. However, this definition process was not in the form of the disappearance of the old, but through the articulation of new structures to the existing structure. Although Cretan Muslims draw a variable and dynamic community picture with their education level, age, economic status, occupation, gender and many characteristics, they were largely affected by the process in similar ways. Their efforts to make their voices heard were the result of the fact that wealth has changed hands to a great extent against them, they had to migrate first in the island and then out of the island.